

DİSİPLİNLERARASI BİR ANLATIM BİÇİMİ OLARAK SERAMİK KARİKATÜR

CERAMIC CARICATURE AS AN INTERDISCIPLINARY FORM OF EXPRESSION

Serkan ÖZER¹

Kaan CANDURAN²

ORCID: S.Ö. 0000-0002-2633-0126
K.C. 0000-0003-2170-2119

Corresponding author/Sorumlu yazar:

¹ Serkan Özer

Kastamonu University, Türkiye

E-mail/E-posta: serkanozero3@gmail.com

² Kaan Canduran

Hacettepe University, Türkiye

E-mail/E-posta: kcanduran@gmail.com

Received/Geliş tarihi: 03.04.2024

Benzerlik Oranı/Similarity Ratio: %3

Revision Requested/Revizyon talebi:

07.05.2024

Last revision received/Son revizyon teslimi:

11.05.2024

Accepted/Kabul tarihi: 13.05.2024

Etik Kurul İzni/ Ethics Committee Permission:

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Citation/Atf: Özer, S. & Canduran, K. (2024).

Disiplinlerarası Bir Anlatım Biçimi Olarak Seramik

Karikatür. The Turkish Online Journal of Design

Art and Communication, 14 (3), 530-545.

<https://doi.org/10.7456/tojdac.1464047>

Öz

Geçmişten günümüze varlığı tartışmalar içeren ve postmodernizm ile kabullenilen disiplinlerarası yaklaşım, iki veya daha fazla alanın birbiriyle etkileşim içinde olmasıdır. Edebiyattan sahne sanatlarına, bilimsel alanlardan görsel sanatlara kadar birçok alanı kapsayabilen disiplinlerarasılık, yeni çözümler, yeni söylemler oluşması konusunda oldukça önemli bir etkidir. Bahsi geçen bu alanlardan edebiyatta mizah ve görsel sanatlarda da seramik gibi birbirinden çok farklı disiplinlerin bir araya gelmesiyle *seramik karikatür* adı altında yeni bir anlatım şekli ortaya çıkmaktadır. Araştırmada, öncelikle mizah ve alt türlerinden karikatür kavramları üzerine tanım ve örneklere yer verilmiştir. Sonrasında seramik karikatürün ne olduğu, geçmişten günümüze kadar nasıl ulaştığı ve konuyla ilgili eserler yapan sanatçı örnekleri alt başlıklar halinde incelenmiştir. Seramik karikatürün günümüzdeki durumu ve nasıl yeni bir katkı sağlanacağı araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Yapılan incelemeler doğrultusunda seramik karikatürün, *karikatürün seramikleştirilmesi* ve *seramiğin karikatürleştirilmesi* adı altında iki farklı yöntem ile değerlendirilmesi gerektiği önerilmiştir. Araştırma nitel bir araştırma yöntemi olup, literatür taraması yapılarak veri toplanmıştır. Disiplinlerarası yaklaşımın her iki alana da katkı sağladığı sonucuna ulaşılarak, yapılan çalışmanın gelecekteki seramik karikatür araştırmalarına faydalı olması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Disiplinlerarasılık, Seramik, Karikatür, Seramik Karikatür, Mizah.

Abstract

The interdisciplinary approach, whose existence has been debated from past to present and accepted with postmodernism, is the interaction of two or more fields with each other. Interdisciplinarity, which can cover many areas from literature to performing arts, from scientific fields to visual arts, is a significant factor in the formation of new solutions and new discourses. A new form of expression called *ceramic caricature* emerges with the combination of very different disciplines, such as humor in literature and ceramics in visual arts. In the research, first of all, definitions and examples of the concepts of humor and caricature, one of its subtypes, are given. Afterward, what ceramic caricature is, how it has reached from the past to the present, and examples of artists working on the subject are examined under subheadings. The current status of ceramic caricature and how to make a new contribution constitute the aim of the research. In line with the examinations made, it was suggested that ceramic caricature should be evaluated with two different methods: *ceramicization of caricature* and *caricaturization of ceramic*. The research uses a qualitative method, and data were collected through a literature review. The interdisciplinary approach contributes to both fields, and the study aims to be useful for future ceramic caricature research.

Keywords: Interdisciplinarity, Ceramics, Caricature, Ceramic Caricature, Humour.

GİRİŞ

Seramik karikatür, seramik ve karikatür gibi birbirinden bağımsız ve bir o kadar da uzak iki disiplinin bir araya gelerek disiplinlerarası bir etkileşimle oluşmuş bir anlatım tarzıdır.

Peki nedir disiplinlerarasılık, ki böylesine farklı iki türü bir araya getirebilmiştir?

Postmodernizmle birlikte yeniden yaygınlaşan ve günümüzde halen yoğun bir şekilde kullanılan *disiplinlerarasılık*, edebiyattan müziğe, bilimden sanata birbirinden farklı pek çok alanın bir araya gelerek yeni bir söylem, yeni bir anlatım şekli ortaya çıkarılmasıdır. Her ne kadar modernizmde dayatılan saf sanat anlayışına karşı ortaya çıkmış gibi görünse de disiplinlerarasılık, çok daha öncesinde hayatımızda yer etmiştir. Akay'a (2016) göre Antik Dönem'de felsefe ile ilgilenen herkes aynı zamanda siyasetten sosyolojiye, edebiyattan stratejiye pek çok alana hakimdir. Fakat modernizm tüm alanları birbirinden ayırıştırarak ayrı şeyler olduğunu dayatmış, üniversitelerde dahi ayrı birimler olarak yer etmesini sağlamıştır. Sonrasında postmodern dönemlerle birlikte bu alanlar tekrar bir araya gelerek 'disiplinlerarasılık' veya 'disiplinlerarasılık' şeklinde açıklanmaya başlanmıştır (Akay, 2016, s. 46).

Birbirinden farklı iki veya daha fazla disiplinin bir araya gelişi sınırları keskin bir şekilde belirlenmiş sanatın ve sanatçının özgürleşmesini sağladığı söylenebilir. Zira sanatçıların artık neyi, nasıl, hangi malzemeyle yaptığının aksine ne anlattığı, izleyiciye ne hissettirdiği, nasıl bir etki bıraktığı önem kazanmıştır (Karayel Gökkaya, 2013, s. 26). Disiplinlerarasılığın sanat ve sanatçıda neden olduğu bu değişimi Coşkun Onan şöyle özetlemiştir:

... sanatçı kavramı kökten değişmiş ve bu değişim, yapıtın içeriğini de etkilemiştir. Artık yaşamla ilişkisini günlük yaşamdan sahneleri klasik taşıyıcı olan tuvalde temsil etmeyi yetersiz bulan sanatçı, çağın getirisi olan tüm teknolojik ve yaşamsal verileri yapıtına yerleştirmeye başlamıştır. Yapıtlar artık, temsil yeteneği ile izleyeni etkilemeyi hedefleyen bir amaç değil, izleyene yaşamı sorgulatmayı hedefleyen araçlardır. (Coşkun Onan, 2020, s. 44-45)

Görüldüğü üzere, disiplinlerarası yaklaşım sanatçıya gerek düşünsel gerekse biçimsel açıdan özgür bir alan sunmaktadır. Bu noktada seramik gibi kullanım alanı geniş bir malzemenin sanatsal açıdan da gelenekselden çağdaş sanata uzanabilen ve farklı disiplinlerle etkileşime kolaylıkla girebilen bir yapıya sahip olduğu söylenebilir (Tonza Helvacıkara & Ayvaz Tunç, 2019, s. 1472). Elbette seramik sanatının diğer görsel sanatlarla disiplinlerarası etkileşim sağlaması zor olmayacaktır. Ancak edebiyatta sıklıkla kullanılan mizah sanatının alt dallarından biri olan karikatürün, seramik sanatı gibi plastik bir yapıya sahip disiplinle etkileşime girmesi ilk etapta mümkün görünmese de, beklenmedik sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

Seramik karikatür, geçmişten günümüze pek çok sanatçı ve araştırmacı tarafından incelenmiş ve konu hakkında önemli katkılar sağlanmıştır. Yapılan bu araştırmayla disiplinlerarası bir yaklaşım olan seramik karikatürün kendi içinde de alanları olabileceği tespit edilerek, güncel örneklerle birlikte açıklanması amaçlanmıştır.

KARİKATÜR SANATI

Karikatürün detaylarına değinilmeden önce, pek çok türü kapsadığı gibi karikatürü de içine alan mizahı incelemekte fayda vardır. Kelime kökeni olarak Arapça'da *şaka*, *şaka yapma* anlamlarına gelen mizah, aynı zamanda Fransızca'da *humour* kelimesine yani "1. ruh hali, neşeli ruh hali, 2. espri, mizah" anlamlarına karşılık gelmektedir (Etimoloji Türkçe, t.y.). Türk Dil Kurumu'nun güncel sözlüğünde *gülmece* kelimesiyle eş anlamlı olarak yer almasıyla birlikte, "eğlendirme, güldürme ve bir kimsenin davranışına incitmeden takılma amacını güden ince alay." şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, t.y.). Elbette mizah gibi geniş kapsamlı bir kavram tek bir tanımla değil, farklı yorumlarla anlamaya çalışılmalıdır. Zira Aziz Nesin'in değindiği gibi mizah; uluslara, sınıflara, toplumlara ve hatta kişilere göre ayrılıklar gösteren bir kavram olup pek çok tanımının yapılması da herkesin kendi anlayacağı mizahı tanımlamasından kaynaklanmaktadır (Örken, 2010, s. 3). Bu noktada genel bir açıdan bakıldığında "Mizah; gerek hayatta gerekse sanat ve edebiyatta kullanımı itibarıyla yaşanan gerçekliğe

farklı bir bakış açısıyla bakabilen, sorgularken gülümseten, gülümsetirken düşündürülen, düşündürürken farklı noktalara dikkatleri çekebilen bir anlatım tarzıdır.” denilebilir (Alay, 2019, s. 22). Mizahı betimlemelerle tanımlayan Örken’e göre ise “*Mizah hayatın akış hızına ve içinde varolunan yaşamsal sürecin nabzına göre kendi şerbetini ayarlayabilen bir anlatım dilidir. Öyle ki mizah, kimi zaman duvar kadar sert bir tavra bürünürken, kimi zaman da toplumsal gerilimlerin şiddetini azaltabilecek bir emniyet valfi olabilmektedir.*” (2010, s. 106). Yine Aziz Nesin, mizahın insana hangi oranda ulaşırsa ulaşsın, onun sağlıklı olarak güldürebilen her şey olduğu yorumunu getirmektedir (Usta, 2005, s. 24).

Peki mizah, Aziz Nesin’in söylediği gibi güldürebilen her şey midir ya da mizah ne olursa olsun güldürmeli midir? Bu durumla ilgili Ferit Öngören, mizahın eğlenceyle olan ilişkisi nedeniyle mizah ile gülmenin birbiriyle karıştırıldığını ve her gülmenin mizahı ilgilendirmediği gibi her mizah ürününün de güldürmediğini ifade etmektedir (Usta, 2005, s. 28). Cebeci, benzer düşünceyi şu şekilde desteklemektedir; “... *mizahın (humor) genel olarak gülme duygusu uyandırdığı bilinmekle birlikte, bütün gülmelerin mizahla bağlantılı olduğu söylenemez.*” (Cebeci, 2016, s. 29). Konuyla ilgili aynı fikri savunan ancak başka bir açıdan yaklaşan Nieuwendijk, mizahın amacının sadece bir uyarıda bulunmak değil konuya parmak basmak olduğunu belirtmektedir (Sereli’den aktaran Özer ve Özçelik, 2021, s. 2216). Dolayısıyla yapılan her mizahın güldürme içermek zorunda olmadığı söylenebilir. Bunun gerekçesi ise daha önce belirtildiği gibi mizah, pek çok alt türü barındıran çok geniş kapsamlı bir kavram olmasından kaynaklanmaktadır. Bu alt türlerin bir kısmına değinmek gerekirse Aziz Nesin gülmece adı altında şu şekilde sıralamıştır:

... gülmece romanı, gülmece hikayesi, yergi, taşlama, alay, eğlenme, şaka, güldürücü pantomim, tersinlenme, karikatür, gölge oyunları, kukla oyunları, gülünçleştirme (parodi ve argoda tiye alma), kaba gülünç (grotesk), güldürücü ve anekdot fıkralar, nükte, ters yansılama (alegori), eski ve yeni argodaki dalga geçme, tefe koyma, maytap geçme, gırgır vb. her şey, gülmece içinde yer alır. (Usta, 2005, s. 24)

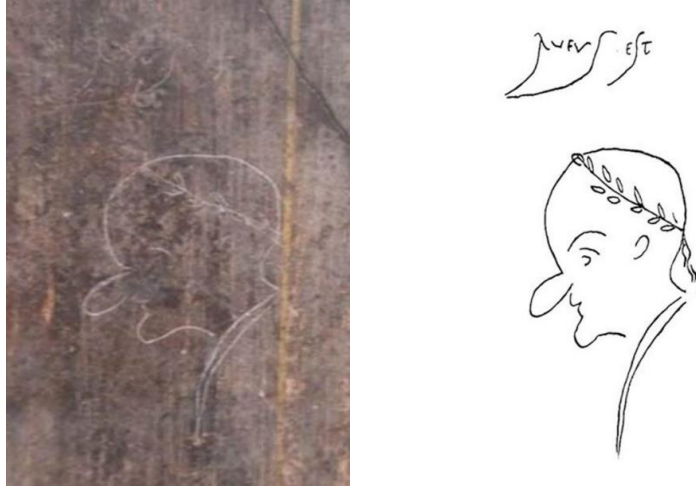
Görüldüğü üzere mizah başlığı altında pek çok farklı ama yine de birbiriyle bağıntılı anlatı yöntemleri mevcuttur. Bunlardan araştırma konusu kapsamında ve de en bilinenlerinden *karikatürü* incelemeye odaklı bir yol izlenecektir.

Karikatür öncelikle etimolojik açıdan incelendiğinde Türkçe’ye Fransızca’da “*alay, hiciv*” anlamlarına gelen *caricature* kelimesinden; Fransızca’ya ise İtalyanca’da yine aynı anlama gelen *caricatura* sözcüğünden geldiği bilinmektedir (Nişanyan, t.y.). İtalyanca’da “*yüklemek, abartmak*” anlamlarına *carricare* kelimesinden gelen *carricaturanın*, 1646 yılında Diverse figüre adlı kitapta, Mosini tarafından Annibale Carracci’nin abartılı portrelerini tanımlamak için ilk kez kullanıldığı kabul edilmektedir (Topuz, 1997, s. 955).

Değişim ve yeniliklere açık bir yapıya sahip olduğundan karikatür üzerine net bir tanımda bulunmak her daim zor olmuştur. Fakat günümüzdeki haliyle genel bir açıdan karikatüre en uygun tanım Üstün Alsaç’ın tanımlaması olabilir; “*Karikatür; insanların, varlıkların, olayların hatta duygu ve düşüncelerin doğala ters düşen, olağanla çelişen, gülünç yanlarını yakalayıp bunları kimi zaman da yazıyla desteklenmiş abartılı çizimlerle bir gülmece anlatımına dönüştürme sanatıdır.*” (Alsaç’tan aktaran Aygün, 2007, s. 107).

Karikatürde ilk dikkat çeken insan yüz ve/veya gövde ölçülerinin normalden büyük ya da küçük çizilerek bir abartma; objeleri, hayvanları insanlaştırarak ya da tam tersi insanları hayvanlara veya objelere benzetme yöntemleri uygulandığıdır. Abartılı yüz/gövde yönteminden yola çıkılarak ilk karikatürün ne zaman yapıldığına dair bir önerme Champfleury adındaki bir Fransız düşünürün, 1866 yılında yayımlanan *Karikatür Tarihi* kitabında değindiğine göre ilk insanların mağara duvarına çizdiği resimlerin ilk karikatürler olduğudur (Ceyhun’dan aktaran Şenyapılı, 2003, s. 69). Elbette bu bir önermeden ibarettir ve tamamıyla kabul edilebilir sayılmaz, zira karikatür güldürme ve düşündürme amacıyla yapılmaktadır. Dolayısıyla ilk çağlarda insanların bu tür gayeler içinde olduğuna dair kesin bilgiler mevcut değildir. Ancak yine de bu düşünce ile yola çıkıldığında ilk karikatürlerden olduğu iddia

edilebilecek Pompei'nin Gizemler Köşkü duvarında yer alan bir politikacının antik karikatürü uygun bir örnek sayılabilir (Şekil 1 ve 2). Tam olarak ne zaman çizildiği henüz saptanamamış, yüz hatları abartılarak çizilen karikatürün üzerinde Bu Rufus anlamına gelen latince Rufus est yazdığı tespit edilmiştir (Dunn & Dunn, 2023).

Şekil 1 ve 2. Duvara çizilmiş yaşlı adam antik karikatürü ve karikatürün eskizleştirilmiş hali (Dunn & Dunn, 2023).

Başlangıçta çarpıtılarak insan portreleri ve/veya figürleri yansıtılan karikatürlerde zamanla fiziksel çarpıtılmanın yerini kişi ve toplumların davranışsal çarpıklıkları konu edinmiştir (Şenyapılı, 2003, s. 45). Bu sayede karikatür sadece güldürmeye odaklanmaktan çok, insana, topluma ters düşen kişi ve/veya olaylara mizahi açıdan yaklaşarak eleştirmeye başlamıştır. Bu duruma en eski ve bilinen örneklerden birisi dönemin ünlü ressam, heykeltıraş ve karikatüristi Honoré Daumier'in 1831 yılında La Caricature adlı mizah dergisinde yayınlanan Gargantua adındaki karikatür olduğu söylenebilir (Şekil 3). Karikatürde Daumier, dönemin kralı Louis Philippe'ye karşı tutumunu, onu 16. yy. romancısı François Rabelais'in eserinde geçen Gargantua isimli dev karakterine benzeterek oburca para yiyen bir dev şeklinde tasvir etmiştir (Armitage, 2022).

Şekil 3. Honoré Daumier, *Gargantua*, 1831 (Armitage, 2022).

Görüldüğü gibi karikatür sanatında hızlı anlaşılır bir ifade şekli ve de çizgisel bir dil kullanıldığı gibi bununla sınırlı kalmayarak insan, olay veya mekân kullanımı açısından da önemli bir yere sahiptir. Üstelik böylesine geniş çeşitlilikle oluşabilen karikatürün, farklı sanatlarla disiplinlerarası bir etkileşim

içinde olması kaçınılmazdır (Çevikayak, 2022, s. 105). Zira biraz önce değinilen örnekte de görüldüğü üzere Daumier, karikatürünü edebiyattan yararlanarak disiplinlerarası bir yaklaşım içinde oluşturmuştur. Sadece edebiyatla olan etkileşimle yetinmeyen karikatürün, resim gibi yaygın bir plastik sanat dalıyla da olan ilişkisini inceleyen, dünyaca ünlü Witty World karikatür dergisinin baş editörü Dr. John A. Lent durumu şu şekilde örnelemektedir; “*Abartma, parodi, alay, hümor, ve konuşma balonları gibi karikatürün (comic art) özellikleri, aralarında Daumier, Mogarth, Topffer, Toulouse-Lautrec, Goya, Miro, Picasso ’nunda bulunduğu çok sayı ünlü sanatçının yapıtlarında da görülür.*” (Şenyapılı, 2003, s. 82).

Güldürü ve eleştiriyi bir arada bulunduran ve anlatan karikatür, sadece edebiyat gibi yazınsal veya resim, grafik gibi iki boyutlu sanatlarla olan disiplinlerarası yaklaşımında sınırlı kalmamıştır. Karikatür, kısa/uzun metrajlı çizgi filmlerde, aktör ve aktrislerin canlandığı filmlerde, tiyatro oyunlarında, metal, ağaç, taş gibi malzemelerin kullanıldığı heykel sanatında ve hatta pek çok şekillendirme yöntemi barındıran, plastikliğiyle ilgi gören seramik sanatında dahi disiplinlerarası bir etkileşim içinde olmuştur (Şenyapılı, 2003, s. 22).

Karikatürle disiplinlerarası etkileşimde olan, bahsi geçen alanlardan tiyatro için Turhan Selçuk’un Abdülcanbaz’ının sahnelenmesi; Ahmet Cihat Hazardağlı’nın yarattığı plastipler adlı kukla karakterlerin genellikle siyasileri konu alarak tv ekranlarında Plastip Show adı altında yayınlanması önemli örneklerden sayılabilir (Şekil 4) (Şenyapılı, 1997, s. 22).

Şekil 4. Ahmet Cihat Hazardağlı, *Plastip Show* adlı programından bir görüntü, 1993 (32.Gün, 2023).

Heykel karikatür için de örnek verilmesi gerekirse bu şüphesiz Fransız karikatürist Tim (Louis Mitelberg)’in heykelleri olacaktır. Özellikle politik ve portre karikatürleriyle bilinen Tim; aynı etkiyi, aynı düşünce ve eleştiriyi heykel karikatürde de iletmek için taşı, tahtayı veya seramik malzemeleri kullanarak çeşitli büstler yapmaktadır (Şekil 5) (Aygün, 2007, s. 108).

Şekil 5. Tim (Louis Mitelberg), *heykel karikatürleri* (Assemblée Nationale, 2023).

SERAMİK KARİKATÜR

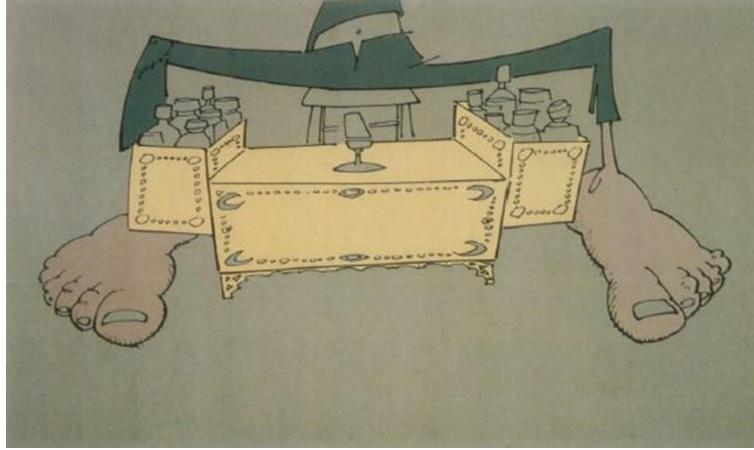
İlk seramik karikatürler Erol Atalay'a göre Helenistik Çağda terracotta¹ figürinleri olarak yer almaktadır (Atalay, 1983, s. 6). Ancak karikatürün değişken ve yeniliklere açık yapıya sahip bir sanat olmasına karşın, milattan öncesi bir zamana kadar uzanması bir bakıma zor bir ihtimal sayılabilir. Figürinlerin vücut yapılarının abartılı yapılmış olması aynı zamanda gülmeye yönelik, eleştirel bir mizah barındırıyor muydu sorusunu yöneltmektedir. Öte yandan topluma göre de şekillenebilen karikatürün o zamanki toplumun mizah anlayışına göre olabileceği de ihtimaller arasındadır. Fakat ihtimal olmayan, bilinen ilk seramik karikatürler 1840 dolaylarında Honoré Daumier tarafından yapıldığıdır. Dönemin ünlü siyasetçi, yazar ve düşünürlerini konu alan sanatçı, yaptığı seramik büstlerle kişilerin yüz hatlarını ve mimiklerini abartarak hem mizah hem de eleştiri içeren seramik karikatür açısından önemli örnekler ortaya koymuştur (Şekil 6) (Bolloch vd.'den aktaran Havası, 2022, s. 183).

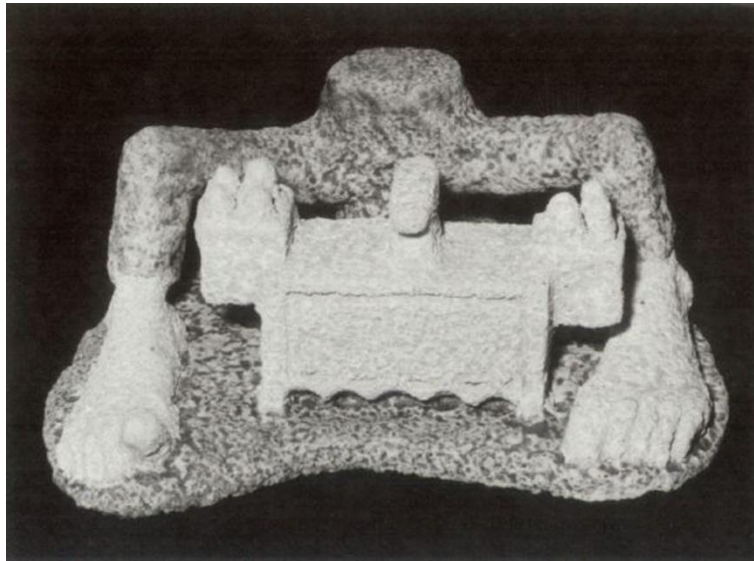
Şekil 6. Honoré Daumier, *seramik karikatür büstler*, Zimmerli Sanat Müzesi (Fallon, 2022).

¹ Terracotta: “Topraktan yapılmış ve pişirilerek sertleştirilmiş yapılara RÖNESANS’tan bu yana verilen ad. Hemen hemen bütün kültürlerde, kolay biçimlendirilen ve yaygın bulunan KİL’den kap kacak ve kandil yapımının yanı sıra HEYKELÇİK (figürin), HEYKEL, LAHİT ve mimari öğelerin yapımında da yararlanılmıştır.” (Köse, 1997, s. 1482).

Türkiye’de ise ilk seramik karikatürü, 1965 yılında bu konuya odaklı açtığı sergiyle Semih Balcıoğlu’dur (Şenyapılı, 2003, s. 190). Çizgisel karikatürlerinde yalnız bir dil kullanan Balcıoğlu, seramik karikatürlerinde de kimi zaman çizdiği eserleri üç boyutlu hale getirmiş, kimi zaman ise tamamıyla seramikten yeni karikatür eserler oluşturmuştur (Şekil 7, Şekil 8).

Şekil 7. Semih Balcıoğlu, *karikatür* örneği
(Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, 1994, s. 65).

Şekil 8. Semih Balcıoğlu, *heykel karikatür* örneği
(Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, 1994, s. 26).

Aziz Nesin, Balcıoğlu’nun seramik karikatürleri üzerine yaptığı yorumla da hem karikatür sanatının durumunu hem de disiplinlerarası bir etkileşimde olabileceklere dair önemli konulara değinmiştir:

... Karikatür, fırça ve kağıt gereçleri içinde kaldıkça, yeni boyutlar kazanamayacaktı. Beri yanda karikatüre yeni gereçlerin karışmasıyla karikatürün kendi niteliğinden ve değerinden yitirmesi tehlikesi vardı.

... Ama yine de karikatürün, gazete ve dergi sayfalarından tiyatro, dekor, süsleme, eşya gibi yerlere girerek, yaşamın başka alanlarına da karışması gerekir. Kendi değerlerinden yitirmeden karikatürün yaşama girmesi, alçak tavanını aşıp yeni boyutlar kazanması demektir.

Karikatürçü Semih Balcıoğlu'nun seramiklerle yaptığı karikatürlerinin yeni sergisi, karikatürün yeni boyutlar ve olanaklar kazanması yönünden bence çok büyük başarıdır. Doğrusu, sergiye giderken hiç güvenli ve umutlu değildim. Çünkü işin içine seramik girince, yeni katılan elemanın karikatürü ezip yeneceğini, plastiğin karikatüre eğemen olacağını sanmıştım. Oysa sergide gördüm ki, Semih Balcıoğlu'nun yeni sergisi bu bakımdan çok önemlidir. Çünkü bu, başkalarının da yeni buluşlar katarak izleyecekleri bir yol olabilir. (Nesin'den aktaran Şenyapılı, 2003, s. 191-192)

Nesin'in dile getirdiği gibi karikatürün farklı disiplinlerle buluşmasının elbette tehlikesi olabileceği gibi avantajları da vardır. Karikatürün seramik ile etkileşimindeki en büyük avantajı ise tek boyut seçeneğinden çıkarak, gerek karikatürdeki karakterleri gerekse mizahi eleştirileri üçüncü boyuta taşınması olmuştur. Zira bu durum izleyiciye/okuyucuya hem seramik karikatüre dokunma hem de farklı açılardan izleme fırsatı tanımıştır (Özer & Özçelik, 2021, s. 2221).

Seramik karikatür elbette her iki sanat dalından da izler taşımaktadır (Havası, 2022, s. 185). Bunlar karikatür sanatından güldürüp düşündüren eleştirme yöntemi, seramik sanatından ise çok boyutluluğun sağladığı değişik bakış açıları olarak örneklenebilir. Bu ve benzeri özellikler bir araya geldiğinde ise eserin ve mizahın anlamsal yönden de zenginleştiği söylenebilir. Bununla birlikte seramik karikatür halen yeni bir anlatım tarzı ve bir şekillendirme yöntemi olduğundan ve de disiplinlerarası bir yaklaşım olduğundan dolayı kendine has özellikleri de oluşmuştur. Bunlardan en önemlisi -ki zamanla ortaya çıkan örnekler sayesinde oluşan bir özellik- iki farklı oluşturma yöntemi olmasıdır. Bu yöntemler *Karikatürün Seramikleştirilmesi* ve *Seramiğin Karikatürleştirilmesi* olup, alt başlıklar halinde örnekleriyle birlikte incelenecektir.

Karikatürün Seramikleştirilmesi

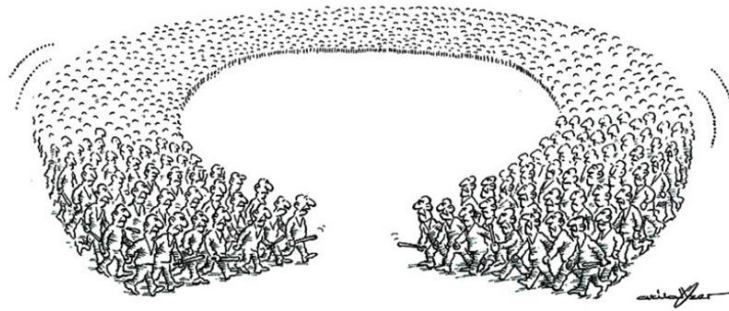
Bu yöntem elbette seramik karikatürün ilk oluşmasına öncülük eden, hâlihazırda özenle tasarlanmış, mizahı ve eleştirisi yerinde olan karikatürlerin seramik sanatı üretim yöntemleri kullanılarak yapılması şeklinde tanımlanabilir. Bu yöntemle dair dünyadaki ilk örneğin kime veya hangi karikatüre ait olduğuna ulaşılmasa da ülkemizdeki ilk örneklerin Semih Balcıoğlu'nun seramik karikatürleri olduğu söylenebilir (Şekil 8). Balcıoğlu sonrası ülkemizde karikatürün seramikleştirilmesinin uzun bir süre yapılmadığını, ancak 2003 yılında Vitra Seramik Sanat Atölyesi *Çizgi Kahramanlar Sokakta* adlı seramik karikatür sergisiyle bu sessizliği bozduğu görülmektedir. 19 Türk karikatürçünün çizgi kahramanları büyük ebatta şekillendirilerek, üç boyutlu seramik karikatürler halinde İstanbul'un çeşitli mekânlarında sergilenmiştir (Şekil 9) (Aygün, 2007, s. 109).

Şekil 9. Vitra Seramik Sanat Atölyesi, *Çizgi Kahramanlar Sokakta*, 2003. (Arkitera, 2022).

Bu sergiyle görülüyor ki seramik karikatür doğru ölçülerde yapıldığında dış mekânda da sergilenerek çok daha fazla izleyiciye/okuyucuya ulaşabilmektedir. Zira bilindiği gibi sadece karikatürü sokakta sergileme koşulları pek kolay olmamaktadır. Bu durum seramiğin karikatüre sergileme ve daha çok izleyiciye ulaşabilmesi açısından bir katkı olarak da görülebilir.

Karikatürün seramikleştirilmesine 2006 yılında da sanatçı Sadettin Aygün ve karikatürist Atila Özer ortak çalışması kapsamında; Aygün'ün o süreçte Anadolu Üniversitesi'nden eğitim verdiği sanat öğrencileri ile birlikte *Seramik Karikatür Kahramanları Sergisi* düzenlenmiştir. Onlarca Türk ve yabancı karikatüristlerin karakterlerini üç boyutlu hale getirilmesini ve Eskişehir Eğitim Karikatürleri Müzesi'nde sergilenmesini sağlayan Aygün, aynı zamanda karikatürist Özer'in iki farklı eserini de kendisi seramikleştirmiştir. Özer'in *Karşılaşma* adlı karikatürünü seramik karikatür olarak yorumlayan Aygün, bu eseriyle 2007 yılında *18. Uluslararası Sanatta Mizah ve Yergi Bienali*'inde heykel ödülü kazanarak seramik karikatüre önemli katkılar sağlamıştır (Şekil 10, Şekil 11) (Aygün, 2012, s. 12-13).

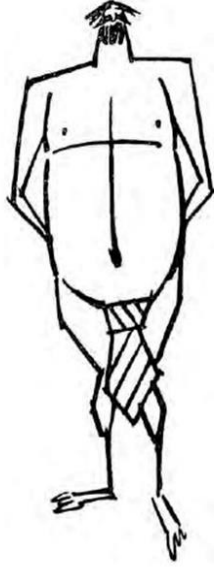

Şekil 10. Atila Özer, *Karşılaşma*, 1989 (Cartoon Gallery, 2023).

Şekil 11. Sadettin Aygün, *Karşılaşma*, 2006 (Aygün, 2012, s. 13).

Eserlerinde mizah unsurunu sıklıkla barındıran sanatçı Aziz Baha Örken karikatürün seramikleşmesinde, karikatürist Turhan Selçuk'un eserini seramik plaka üzerine rölyef şeklinde yorumlayarak seramikteki farklı şekillendirme yöntemleriyle de seramik karikatüre katkı sağlanabileceği göstermiştir (Şekil 12, Şekil 13).

Şekil 12. Turhan Selçuk, *karikatür* örneği (Balcıoğlu & Öngören, 1976, s. 270).

Şekil 13. A. Baha Örken, *Turhan Selçuk karikatür yorumu*, 2010 (Örken, 2010, s. 65).

Serkan Özer ise günümüz karikatüristlerinden Yiğit Özgür'ün yaratmış olduğu ve *Hunililer* olarak tanımladığı (Şekil 14 ve 15); sıra dışı, delice eylemler yaparak mizah içeren eğlenceli karakterlerin ortak fiziksel özelliklerini kullanarak karikatürün seramikleşmesi üzerine bir örnek ortaya çıkarmıştır (Şekil 16) (Özgür, 2019). Bu noktada karikatür tiplerinin seramik ile üç boyutlu hale gelmesiyle hem karakterin tamamının izlenebildiği hem karikatürün sergi salonu, müze, sokak gibi farklı konumlarda sergilenmesi ile çok daha fazla izleyiciye/okuyucuya ulaşma imkânının sağlanabildiği hem de izleyici karikatür ile fotoğraf çekinme, dokunma gibi etkileşimlere girebilme fırsatı edinebildiği söylenebilir. Bu durum seramik disiplininin karikatür disiplinine sağladığı bir katkı olarak da görülebilir.

Şekil 14 ve 15. Yiğit Özgür, *Hunili* karikatür örnekleri (Özgür, 2019, s. 88, 28).

Şekil 16. Serkan Özer, *Hunili* seramik karikatür yorumu, 66x30x33 cm, 2024.
(Serkan Özer Kişisel Arşiv).

Seramiğin Karikatürleştirilmesi

Seramiği karikatürleştirme yöntemi ise sanatçı, herhangi bir karikatür, karikatürist veya karikatür tiplemesinden referans almaksızın tamamıyla kendi üslubuyla yarattığı seramiğe kendi mizahını katarak anlatım yapması olarak açıklanabilir. Bu noktada karikatür hem malzeme olarak kâğıttan hem de tek boyutluluktan çıkarak seramik gibi çok yönlü bir malzemeye dönüşerek dayanıklılığı artmış, aynı zamanda çok boyutlu bir hal kazanmış oluyor.

Aygün, karikatüristlerin kendi düşünce ve mesajlarını aktarabilmek için karakterler yarattığını ve bu karakterlerin okuyucuya/izleyiciye ulaşmak için de bir araç olduğunu ifade etmiştir (Aygün, 2007, s. 113). Aynı açıdan bakıldığında seramik eserlerine mizah unsuru katan sanatçılar da seramik karikatürü bir araç olarak kullandığı söylenebilir. Tek farkı ise yeni bir anlatım yoluyla mizah yapılmasıdır. Bu düşünceyi Onur Erman şu şekilde pekiştirmektedir:

Mizahın anlatım dili güldürürken düşündürmek, eleştirmek, isnat etmek, abartmak, gözden geçirmek, kusurları ortaya çıkarmak, eğlendirmek gibi unsurları içermektedir. Mizahın bu özellikleri seramik malzeme ile birleştiğinde üç boyutta farklı bir yorumla yeni bir anlatım dili kazanır. (Onur Erman, 2012, s. 413)

Seramiğin karikatürleşmesine dünya çapında verilebilecek ilk örnekler daha önce bahsi geçen Daumier'in seramik karikatür büstleri olacaktır (Şekil 6). Günümüz sanatçılarından ise Patz Fowle'un illüstratif bir etkiyle ve kullandığı canlı renklerle adeta kağıttan çıkmış hissi veren seramik karikatürleri örnek gösterilebilir. Eserlerinde genellikle bir araca binen/kullanan hayvanat bahçesi hayvanları ya da antropomorfik² şekilde tasarlanmış hayvan figürleri kullanmaktadır (Beul, 2022). Sanatçı, *Fowle Play..My Big Adventure* (Fowle Oyunu...Benim Büyük Maceram) adlı eserinde hem kendisini hem de çeşitli hayvanları karikatürize etmiş bir halde kırmızı bir araçta, arkalarında seramik fırını çekerek yolculuk etmekte (Şekil 17). Burada her ne kadar eleştiri, farkındalık yaratma gibi bir amaç yer almasa da figürlerdeki gerçekdışılık ve seramiğin plastikliği kullanılarak karikatür çizimi gibi oluşu seramiğin karikatürleşmesi yöntemine oldukça uygun bir örnek olduğu söylenebilir.

² Antropomorfik: "İnsan biçiminde tasarlanmış nesnelere ve sanat yapıtlarını niteler." (Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1997, s. 113).

Şekil 17. Patz Fowle, *Fowle Play..My Big Adventure*. (Fowle, 2023).

Eserlerinde insan figürleri üzerine yoğunlaşan Buket Aslantepe, yarattığı karakterleri kimi zaman sade bir dille, kimi zamansa gerçeküstü bir anlatımla ortaya çıkarmaktadır (Kolekta, 2022). Özellikle yarattığı tiplerin gerek mimiklerini abartarak gerekse onları olağandışı hallere sokarak, karikatürün temel öğelerine seramiklerinde fazlasıyla yer vermektedir. *Liebe kann erdrücken* (Aşk ezebilir) isimli eserinde yüzündeki umursamaz bir ifadeyle domuzuna sarılan kadın, aynı zamanda onu sosıs haline getirmiştir. Eserinde canlı renkler kullanmayı tercih eden Aslantepe, karikatürün güldürüp aynı zamanda düşündürülen yönünü kullandığı açıkça görülmektedir (Şekil 18).

Şekil 18. Buket Aslantepe, *Liebe Kann Erdrücken*, 2018 (Aslantepe, 2022).

Karikatürün en çok bilinen çeşitlerinden olan siyasal karikatürler, Russell Biles sayesinde seramik karikatürde de yerini bulmuştur. Siyasal konular yanında sosyal ve dini konuları da ele alan sanatçı, mizahın eleştiri yönünü fazlasıyla kullanmaktadır. Biles'a göre mizahi eleştiriyle yaklaşılacak bir düşünce insanlar tarafından direkt reddedilmek yerine onları düşünmeye sevk etmektedir (Ferrin Contemporary, 2023). *Final Showdown* (Son Hesaplaşma) adlı eserinde ABD ve Çin arasında yıllardır süregelen anlaşmazlığı vahşi batı tiplerleriyle betimlemektedir (Şekil 19).

Şekil 19. Russell Biles, *Final Showdown*, 2006. (Biles, 2022).

Karikatürün güldürme yönünün aksine düşündürme, eğlendirme ve dikkat çekme unsurlarına yoğunlaşan sanatçı Buğra Özer, insani duygu ve durumları hayvan figürlerine yansıtarak eserler ortaya koymaktadır. Hayvan figürlerini fiziksel anlamda gerçekçi bir şekilde şekillendiren sanatçı, hareket anlamında karikatürün abartma özelliğini kullanmaktadır (Özer & Özçelik, 2021, s. 2220). *Training* (Antrenman) isimli eserinde gerçekçi bir boğa figürüne gerçekte yapamayacağı insansı bir hareketi yaptırarak seramiğin karikatürleşmesinde farklı ve yeni yorumlar getirilebileceğine dair katkı sağlamaktadır (Şekil 20).

Şekil 20. R. Tan Buğra Özer, *Training*, 41x21x26 cm, 2017. (Galeri Soyut, 2023).

SONUÇ

Varlığı Antik Dönem'e kadar uzanan, ancak modernizm zamanında yok sayılan, sonrasında postmodernizmle birlikte anka kuşu misali tekrar küllerinden doğan *disiplinlerarasılık* yaklaşımı günümüzde pek çok alanda etkisini göstermektedir. Özellikle birbirinden oldukça bağımsız görünen edebiyat ve görsel sanatlar alanlarında farklı disiplinlerin bir araya geldiğine tanıklık edilmektedir. Edebiyatta önemli bir yere sahip ve ironi, hiciv, fıkra, parodi vb. pek çok alt alanı kapsayan mizah, gerek sahne sanatları olsun gerekse görsel sanatlar olsun birçok alanda disiplinlerarası etkileşimlerle kendini göstermektedir. Bu alanlardan birbirinden oldukça farklı ancak bir o kadar da uyum sağlamış disiplinlerarası örneği de *seramik karikatür*'dür.

Gerek seramik sanatı gerekse karikatür sanatı olsun, her iki disiplinin de varlığının çok eski zamanlara dayandığı bilinmektedir. Ancak bu iki alanın birleştiği kayıt altındaki örneği daha önce bahsedildiği gibi 1800'lü yıllarda görülmektedir. Her ne kadar bu iki alanın bir araya gelmesi geç olsa da günümüze kadar gelen önemli örnekler sayesinde varlığını sürdürmüştür. Özellikle ülkemizde Semih Balcıoğlu'nun önderliğini yaptığı seramik karikatür yöntemi pek çok sanatçı sayesinde yeni yorumlarla gelişmiş ve halen gelişmektedir.

İlk yapılan seramik karikatürler incelendiğinde genellikle bir karikatür ve/veya karikatür tiplmesi seçilerek üç boyutlu formlar haline getirildiği görülmektedir. Üstelik seramik olarak yapılan bu karikatür ve/veya tiplmelerin büyük bir çoğunluğunun da yazılı bir metni veya konuşma baloncuğu olmayan karikatürler olduğu söylenebilir. Burada tercih edilen karikatürün içeriğinin sadece görsel bir anlatımla okuyucunun mizah anlayışına bırakılmasıyla, plastik sanatlarda yaratılan eserin anlamının izleyicinin yorumuna bırakılması durumları özdeşleşmektedir. Dolayısıyla tek boyutlu izlenen bir eseri seramik karikatür vasıtasıyla çok boyutlu izlemek, izleyiciye yeni deneyimler ve yorumlar kazandırmaktadır. Bu tür, karikatürü seramik ile şekillendirilerek yapılan seramik karikatürlerin bir yöntem olarak *karikatürün seramikleştirilmesi* şeklinde tanımlanması önerilmektedir.

Seramiğin karikatürleştirilmesi olarak önerilen bir diğer seramik karikatür yönteminde ise herhangi bir karikatür ve/veya tiplmeden faydalanılmadan veya kullanılmaksızın sanatçının kendi karikatür ve/veya tiplmesini tamamen seramikten oluşturulması şeklinde tanımlanması önerilmektedir. Seramik karikatürün bu şekilde iki ayrı yöntem altında değerlendirilmesinin gerekliliği ise karikatürün seramikleşmesinde kullanılan karikatürün ve karikatüristin korunmasını sağlamaktır. Bu durum elbette sadece yönetsel anlamda isimlendirilerek değil, ayrıca seramik karikatürün sergilenmesi esnasında orijinal karikatürü ile sergilenerek de korunabilir. Bir diğer etken ise *seramiğin karikatürleştirilmesi* yöntemi her ne kadar tamamıyla seramik bir eser olsa da, karikatür sanatının bir alt alanı olarak da değerlendirilebilir olmasıdır.

Genel bir çerçeveden bakıldığında ise seramik sanatı ve karikatür sanatının disiplinlerarası etkileşimiyle ortaya çıkmış olan seramik karikatür; karikatürün seramik sayesinde hem çok boyutluluk kazanmasını hem açık olsun kapalı olsun farklı ortamlarda sergilenebilmesini hem de dayanıklı yapısı sayesinde uzun yıllar boyunca sağlam kalabilmesini sağlamıştır. Aynı zamanda seramik de karikatür sayesinde mizah gibi edebi bir dili kullanma fırsatı edinmiş, kendi alanında yeni bir anlatım diline sahip olmuştur. Bu noktada seramik sanatının, karikatürün sınırlarını genişlettiği gibi karikatür sanatının da aynı zamanda seramiğin sınırlarını genişlettiği görülmektedir. Dolayısıyla disiplinlerarasılık yaklaşımının disiplinlerde karşılıklı kazanç sağladığını da söylemek mümkündür. Her iki disiplinin birbirine sağladığı kazançlarla, seramik karikatürün halen ilgi çekici ve bir o kadar da gelişmeye açık bir yöntem, bir anlatım dili olduğu yadsınamazdır. Yapılan bu çalışmayla da seramik karikatür üzerine gelecekte yapılacak araştırmalara katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- 32.Gün. (2023). *90'ların efsanesi Plastip Show | 1993 | 32. Gün arşivi*. YouTube. Kasım 17, 2023 tarihinde https://youtu.be/Lk7Ei3EiAN8?si=TL_xEVCjLB2DgfOI adresinden alındı
- Akay, A. (2016). *Sanatın ve sosyolojinin ruh hali*. Belge Yayınları.
- Alay, O. (2019). Mizah kavramı ve mizahın tarihsel süreci. *Türk Dili, CXVI*(808), 22-30.

- Arkitera. (2022). *Çizgi kahramanlar sokakta sergisi*. Arkitera. Kasım 27, 2022 tarihinde <https://v3.arkitera.com/v1/sanat/2003/06/mercekalti/> adresinden alındı
- Armitage, H. (2022, Kasım 4). *The most influential political cartoons of all time*. Culture Trip: <https://theculturetrip.com/north-america/usa/articles/the-15-most-influential-political-cartoons-of-all-time/> adresinden alındı
- Aslantepe, B. (2022). „*Liebe kann erdrücken*“ 2018. Instagram. Kasım 27, 2022 tarihinde https://www.instagram.com/p/Bo9KHckhLvt/?img_index=1 adresinden alındı
- Assemblée Nationale. (2023). *Inauguration de la statue « Daumier créant Ratapoil »*. Assemblée Nationale. Haziran 9, 2023 tarihinde <https://www.assemblee-nationale.fr/evenements/daumier.asp> adresinden alındı
- Atalay, E. (1983). Efes (Selçuk) müzesinde bulunan karikatür terracottalar. *Sanat Tarihi Dergisi*, 2(2), 5-21.
- Aygün, S. (2007). Seramik karikatürler. *Anadolu Sanat*(18), 107-113.
- Aygün, S. (2012). Anadolu Üniversitesi Eğitim Karikatürleri Müzesi seramikleri. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 3(3), 10-23.
- Balcıoğlu, S., & Öngören, F. (1976). *50 yılın Türk mizah ve karikatürü*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Beul, J. (2022, Ağustos 20). *The Marks Project*. Kasım 22, 2022 tarihinde <https://www.themarksproject.org/marks/fowle> adresinden alındı
- Biles, R. (2022). *Portfolio*. Russellbiles. Kasım 27, 2022 tarihinde <https://www.russellbiles.com/portfolio/> adresinden alındı
- Cartoon Gallery. (2023). *Atila Özer*. Cartoon gallery. Haziran 9, 2023 tarihinde <http://www.cartoongallery.eu/englishversion/gallery/turkey/atila-ozer/> adresinden alındı
- Cebeci, O. (2016). *Komik edebi türler: parodi, satir ve ironi*. İthaki Yayınları.
- Coşkun Onan, B. (2020). *Çağdaş sanat dersinde disiplinlerarasılık*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çevikayak, C. (2022). Karikatüristlerin çizgileriyle şekillenen tiyatro sahneleri. *Akdeniz Sanat*, 16(29), 103-126. doi:10.48069/akdenizsanat.936573
- Dunn, J., & Dunn, B. (2023, Haziran 6). *PompeiiinPictures*. Villa of Mysteries: <http://pompeiiinpictures.com/pompeiiinpictures/rv/villa%20mysteries%20p23.htm> adresinden alındı
- Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi. (1997). Antropomorfik. *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi* (Cilt 1, s. 113). içinde Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Etimoloji Türkçe. (t.y.). *Mizah*. Mayıs 29, 2023 tarihinde Etimoloji Türkçe: <https://www.etimolojiturkce.com/> adresinden alındı
- Fallon, R. (2022). *Honore Daumier at the Zimmerli Museum*. Flickr. Kasım 27, 2022 tarihinde <https://www.flickr.com/photos/sokref1/10800012776/in/photostream/> adresinden alındı
- Ferrin Contemporary. (2023, Kasım 11). <https://ferrincontemporary.com/portfolio/russell-biles/#about> adresinden alındı
- Fowle, P. (2023). *Gallery 1*. Patzfowle. Haziran 9, 2023 tarihinde <https://www.patzfowle.com/patz-fowle-ceramic-sculpture-> adresinden alındı
- Galeri Soyut. (2023). *Buğra Özer*. GaleriSoyut. Aralık 10, 2023 tarihinde <https://www.galerisoyut.com.tr/artist/bugra-ozer/#!/eserler> adresinden alındı
- Havası, E. B. (2022). Mizahta üçüncü boyut ve Semih Balcıoğlu'nun "karikatür-seramik" kavramı üzerine bir inceleme. A. Kardeşler, & F. Mike (Dü.), *Uluslararası Korkut Ata Bilimsel Araştırmalar Kongresi*. içinde 1, s. 181-186. Osmaniye: İksad Yayınevi.
- Karayel Gökkaya, E. (2013). Disiplinler arası sanatsal ifade: ressam seramikçiler-seramikçi ressamlar. *Sanat Dergisi*(24), 25-40.
- Kolekta. (2022, Kasım 15). *Buket Aslantepe*. Kolekta: <https://www.kolekta.com.tr/sanatcilar/buket-aslantepe/> adresinden alındı
- Köse, V. (1997). Pişmiş Toprak. *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 1482-1485). içinde Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Köse, V. (1997). Terracotta. *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi* (Cilt 3, s. 1765). içinde Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Nişanyan, S. (t.y.). *Karikatür*. Mayıs 29, 2023 tarihinde Nişanyan Sözlük: <https://www.nisanyansozluk.com/> adresinden alındı

- Onur Erman, D. (2012). Ceramics and humour. *1st World Conference on Design, Arts & Education, Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 51, s. 411-415. doi:10.1016/j.sbspro.2012.08.181
- Örken, A. B. (2010). *Seramik sanatında mizah*. (Tez No. 265250) [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi. Ulusal Tez Merkezi].
- Özer, R. B., & Özçelik, H. (2021). Günümüz Türk seramik sanatında hayvan formlarında karikatürize etkiler. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(73), 2215-2222.
- Özgür, Y. (2019). *Hunililer*. Nemesis Kitap.
- Şenyapılı, Ö. (1997). Karikatür sanat mı? 3. *Uluslararası Ankara Karikatür Festivali: Sanatta Karikatür* (s. 21-24). Karikatür Vakfı Yayınları.
- Şenyapılı, Ö. (2003). *Neyi, neden, nasıl anlatıyor karikatür kim, niye çiziyor!?* Odtü Yayıncılık.
- Tonza Helvacıkara, F., & Ayvaz Tunç, Ö. (2019). Sanatta disiplinlerarası bir yaklaşım: seramik ve animasyon. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 8(63), 1471-1485. doi:10.7816/idil-08-63-07
- Topuz, H. (1997). Karikatür. *Eczacıbaşı sanat ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 955-957). içinde Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Gülmece*. Mayıs 29, 2023 tarihinde Güncel Türkçe Sözlük: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Mizah*. Mayıs 29, 2023 tarihinde Güncel Türkçe Sözlük: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı. (1994). *Semih Balçioğlu*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Usta, Ç. (2005). *Mizah dilinin gizemi*. Akçağ Yayınları.